

Din istoria învățămîntului

OPERA DIDACTICO-ȘTIINȚIFICĂ A DASCĂLILOR COLEGIULUI NAȚIONAL „SF. SAVA“ ȘI SEMNIFICAȚIA EI SOCIAL-POLITICĂ (1831—1848)

NICOLAE ISAR

Perioada premergătoare revoluției de la 1848, începînd de la 1831, cînd vechea școală națională întemeiată de Gheorghe Lazăr este organizată pe baze moderne, în conformitate cu prevederile Regulamentului organic, marchează o etapă nouă în istoria acestei foarte importante instituții de învățămînt care a fost Colegiul național „Sf. Sava“; este o etapă în care îi vedem pe dascălii Colegiului angajați în mod responsabil în mișcarea de renaștere politică și socială a poporului român — fie că este vorba de specialiști în domeniul științelor umane, fie că este vorba de cei profilați pe științe exacte —; este o etapă în care îi vedem angajați în opera generoasă de pregătire a spiritelor pentru marile evenimente care aveau să urmeze.

O latură esențială a activității dascălilor în acest interval a constituit-o, cum era firesc, elaborarea de manuale didactice și alte lucrări destinate instrucției elevilor, în care, într-o măsură mai mică sau mai mare, surprindem ideile social-politice înaintate ale autorilor, spiritul lor progresist.

Fără îndoială, cei care s-au afirmat mai amplu în publicistica socio-politică din perioada premergătoare revoluției de la 1848 au fost, în primul rînd, profesorii de profil umanist — de istorie, filosofie, literatură, drept etc. —, dar, într-o oarecare măsură, pagini de literatură social-politică au semnat în manualele lor sau în diferite publicații ale vremii și dascălii de științe exacte. Îi vom vedea, așadar, implicit în mișcarea de idei a timpului nu numai pe Simion Marcovici, Fl. Aaron, I. Genilie, ci și pe P. Poenaru, Alexe Marin și alții; mai ales, acțiunea de popularizare științifică în care se angajează cei din urmă se împletește adesea cu tendința de afirmare a ideilor social-politice înaintate ale vremii.

Manualele sau lucrările cu conținut social-politic tipărite de dascăli, în primul rînd în tipografia Colegiului, indică într-o bună măsură gradul de implicare a lor în mișcarea de idei a timpului, multe dintre ele avînd, așa cum s-a arătat¹, semnificația unor elemente ale unității naționale. În afara manualelor și lucrărilor propriu-zise, un rol de seamă în afirmarea ideologiei social-politice a dascălilor l-au avut numeroasele articole publicate de ei în ziarele și revistele vremii, acestea din urmă întregind opera lor socio-politică. Fără îndoială, că aceste numeroase contribuții la presa vremii — la analiza cărora nu ne putem opri aici — sînt legate, în parte cel puțin, de cărțile tipărite, manuale sau lucrări, unele dintre acestea alcătuiind sursa pentru articolele de presă, altele, dimpotrivă, fiind într-o oarecare măsură sinteza acestor articole.

¹ Vezi V. Netea, *Manualele școlare românești, elemente ale unității naționale*, în „Revista de istorie”, nr. 1/1977.

Manualele, ca și diferite alte lucrări tipărite de dascălii de la „Sf. Sava” — o bună parte dintre ele, traduceri din literatura străină — au fost elaborate în primul rînd din necesități didactice, ele fiind de o neprețuită valoare pentru elevi în procesul instrucției, implicit al educației civice. Sortite a avea o mai largă circulație în epocă au fost manualele de istorie, filosofie, literatură, geografie, cu o problematică care se implica într-un mod direct în mișcarea de idei a timpului.

Cum se știe, primul manual propriu-zis de istorie care a circulat în Colegiu, alcătuit și prima sinteză de istorie a românilor din epoca modernă, a fost cel aparținînd lui Florian Aaron, *Idee repede de istoria Prințipatului Țării Românești*, în trei tomuri, primul dintre ele apărut în anul 1835², precedind deci sinteza lui Mihail Kogălniceanu, precum și lucrările lui N. Bălcescu sau Aug. Tr. Laurian. În precuvîntarea primului volum al acestei lucrări, Fl. Aaron arăta însemnătatea excepțională pe care cunoașterea istoriei naționale o avea în lupta de emancipare politică și socială a poporului român, scriind că „trebuiețta de o astfel de istorie este atît de pipăitã și atît de netăgăduită, încît nația fără istoria patriei este ca pierdutã între celelalte nații, străină chiar de pămîntul său, necunoscătoare de drumul pe care a umblat mai înainte și rătăcită în calea pe care a apucat acum”³.

Succesul acestei prime sinteze de istorie națională îl făcea pe autor să publice curînd, în 1839, un alt compendiu de istorie națională, *Manual de istoria Principatului României*, o formă prescurtată și revăzută a celui dintîi⁴, răspunzînd nevoii de a avea, cum scrie el, „un manual de întregă istorie a patriei”, răspunzînd dorinței comune de „a dobîndi o idee deplină de întîmplările acestei țări”⁵. În orice caz, publicarea acestei noi lucrări dovedea interesul contemporanilor pentru o problematică adînc implicată în aspirațiile lor social-politice. În ce-l privește pe autor, el se va angaja în acțiunea de popularizare a trecutului de glorie a neamului și în presa vremii; în spiritul aspirațiilor ardente ale epocii, va iniția, în 1838, împreună cu G. Hill, primul cotidian românesc, cu titlul semnificativ de „România”⁶.

Dar profesorul de istorie de la „Sf. Sava” este autor al mai multor altor manuale decît cele de istorie națională la care ne-am referit. Astfel, în 1845, el publică un compendiu de istorie universală, mergînd din antichitate pînă la 1830, sub titlul *Elemente de istorie a lumii*⁷, manual reeditat și el în anii următori.

² Tom. I, 1835, XXIV+232 p. ; T. II, 1837, 331 p. ; T. III, 1838, IV+149 p.

³ T. I, 1835, p. VI.

⁴ Titlul integral, *Manual de istoria Principatului României, de la cele dinții vremii istorice pînă în zilele de acum*, Tipografia Colegiului „Sf. Sava”, București, 1839, 212 p.

⁵ *Ibidem*, Precuvîntare, p. I.

⁶ Vezi asupra acestuia, V. Netea, „România” — primul cotidian al poporului român, în „Studii”, XIX, 1966, nr. 1, p. 47—56, precum și N. Isar, *Cele mai vechi periodice ale dascălilor de la „Sf. Sava”: „Muzeul Național” și „România”, în „Studii și articole de istorie”, tom. LI—LII, 1985, p. 258—260.*

⁷ Titlul integral, *Elemente de istoria lumii. Pentru trebuința tinerimei începătoare din așezămintele de învățatură și creștere publice și private*, Tipografia Colegiului „Sf. Sava”, București, 1845, 172 p.

Era acesta un manual menit să ofere elevilor, cum scrie autorul în prefață, „o idee despre istoria lumii“, pentru a-i pregăti „pentru un studiu istoric mai întins“⁸.

Anumite idei sociale și politice, mărturisind spiritul patriotic și umanist al dascălului ardelean, găsim și în seria manualelor sale de istorie a religiei sau de morală religioasă, începînd cu *Catehismul omului creștin, moral și soțial*, din 1834⁹ (în ordine cronologică, de fapt, primul manual al lui Aaron) și continuînd cu altele de acest fel¹⁰. Mai tipărește profesorul de istorie și un manual de geografie pentru începători¹¹ — disciplină concepută de autor în strînsă legătură cu istoria, așa cum o concepe, la rîndul său, cum vom vedea, și profesorul de geografie din Colegiu.

Dintre alte lucrări tipărite de Fl. Aaron, merită să reținem o broșură cu un titlu semnificativ pentru spiritul de care era animat autorul, anume, *Fatria, patriotul și patriotismul*, publicată în 1843 și recomandată imediat spre lectura cititorilor și în paginile gazetei brașovene, „Foaie pentru minte, inimă și literatură“¹², așa după cum și alte lucrări ale lui Aaron vor fi în atenția presei românești din Transilvania¹³. În sfîrșit, ar fi de adăugat că dascălul de istorie de la „Sf. Sava“ este autor, în colaborare cu P. Poenaru și G. Hill, al unui voluminos și de circulație în epocă *Vocabular franțezo-romănesc*¹⁴.

În domeniul istoriografiei se înscriu parțial și preocupările altui cunoscut dascăl ardelean de la „Sf. Sava“, Aug. Tr. Laurian, a cărui contribuție la activitatea didactică și educativă desfășurată în Colegiu merită reținută, chiar dacă ea s-a limitat la un interval mai redus, de numai cinci ani, pînă la 1848, după înfrîngerea revoluției — la care vor participa activ atît Aug. Tr. Laurian cît și Fl. Aaron — pentru mulți ani, nemişcîndu-se printre dascălii Colegiului.

Alături de istorie, o disciplină școlară de mare însemnătate sub raportul implicațiilor socio-politice era filosofia, predată în cursul anului școlar 1831—1832 de Eufrosin Poteca. În predarea cursului acesta s-a servit de lucrările elaborate și publicate anterior, în primul rînd de traducerea după I. G. Heineke, publicată la Buda în 1829, sub titlul *Filosofia cuvîntului și a năravurilor*¹⁵, care va avea

⁸ *Ibidem*, p. 3.

⁹ Ediții prescurtate ale acestuia vîd lumina tiparului în 1839, 1841, 1842, 1844, 1846.

¹⁰ Un alt manual de acest gen, „pentru trebuința tinerilor începători“, apărut la București, în 1835, a fost reeditat în 1841 și 1847. Vezi, de asemenea, *Patrariși sau pămîntul canaan. Istorie în tablouri...*, București, 1846, 428 p.

¹¹ Vezi *Manual de geografia cea mică pentru trebuința tinerilor începători*, București, 1839, 64 p.

¹² Vezi an. VI, 1843, p. 88.

¹³ Vezi extrase din manualul său în „Foaie pentru minte, inimă și literatură“, I, 1838, p. 113—119; III, 1840, p. 161—164.

¹⁴ Titlul integral, *Vocabular franțezo-romănesc*, după cea din urmă ediție a dicționarului de Academia franțozească, cu adăogare de multe ziceri, culese din deosebite dicționare, de P. Poenar, Director al școlilor naționale, F. Aaron și G. Hill, profesori la Colegiul „Sf. Sava“, t. I, (A-H), București, în Tipografia Colegiului Sf. Sava, 1840, VIII+824 p.; t. II, (I-Z), 1841, 836 p.

¹⁵ Vezi I. G. Heineccius, *Filosofia cuvîntului și a năravurilor, adecă Loghica și Itica elementare, cărora se pune înaintea Istoria filosoficească*; Buda, 1829 (în latinește, *Elementa Philosophiae rationalis et moralis*), precum și manuscrisul cursului ținut de Eufrosin Poteca, la *Biblioteca Academiei R. S. România*, Serviciul manuscrise, ms. rom. 1173, cu prelucrarea după opera lui Heineke, dar și după alți filosofi străini.

o oarecare circulație și în anii următori retragerii lui Poteca de la „Sf. Sava“, de altfel, ca și o altă lucrare a sa, *Cuvințe panighirice și moralnice*, tipărită în 1826.

Așa cum s-a arătat, opțiunea lui E. Poteca pentru lucrarea filosofului raționalist german Heineke — lucrare care a stat în primul rând la baza cursului său de filosofie — este semnificativă pentru gândirea sa înaintată. Această opțiune era în deplină concordanță cu concepția lui Eufrosin Poteca despre caracterul militant al filosofiei, ca disciplină școlară¹⁶, concepție afirmată încă în anii anteriori în strânsă legătură cu activitatea sa didactică desfășurată la „Sf. Sava“.

Trebuie subliniat că, deși retras de la „Sf. Sava“, din toamna anului 1832, cum se știe, E. Poteca a rămas în contact cu școala pe care a sprijinit-o din punct de vedere material prin importante donații în bani și cărți¹⁷, tot așa, după cum, lucrările sale din această perioadă, traduceri după autori străini, ca și lucrările sale mai vechi, au fost folosite în procesul de învățămînt. În general, activitatea lui E. Poteca din perioada egumeniei de la Motru se caracterizează prin același spirit înaintat în problemele sociale¹⁸, ca în perioada anterioară; chiar și în lucrările sale de caracter religios din această perioadă surprindem aceeași modalitate personală de interpretare a dogmelor religiei creștine¹⁹, în sensul adaptării lor la cerințele societății vremii, o modalitate care îi făcea pe unii dintre contemporanii săi să-l învinuiască de ateism²⁰.

Spiritul militant-patriotic domină și activitatea lui Eufrosin Poteca de traducător de cărți, din această perioadă. Traducînd, în 1845, după o variantă în limba greacă, una dintre scrierile religioase ale abatelui Claude Fleury, traducătorul era convins că lucrarea avea să fie citită nu numai „de seminariști și

¹⁶ Vezi N. Isar, *Concepția iluministă a lui Eufrosin Poteca, în baza analizei discursurilor sale din anii 1825—1827*, în „Revista de filosofie“, t. XII, 1965, nr. 12, p. 1637—1638.

¹⁷ În martie 1846, pe cînd umbla să „așeze“ un băiat în școala de la „Sf. Sava“, îndemnat și de Petrache Poenaru, întemeiază un fond de 1.200 galbeni, cu o dobîndă anuală de 10%, pentru întreținerea în școală a cîte doi elevi. Cf. *Arh. St. Buc.*, Min. Cultelor și Instr. Publice, Țara Românească, dos. nr. 1845/1846. Pentru elevii care vor beneficia de bursă din acest fond, vezi, tot aici, dos. 457/1850; dos. 254/1854; dos. 566/1859; 615 și 626/1860; de asemenea, fondul Obșteșcul control, dos. 555/1859 („Condică de veniturile și cheltuielile fondului Poteca“), precum și Gh. I. Moiescu, *Cei dintii bursieri ai lui Eufrosin Poteca la Colegiul Național din București*, în „Raze de lumină“, V, 1933, nr. 1—2.

¹⁸ Vezi, în acest sens, N. Isar, *Poziția lui Eufrosin Poteca privind problema agrară în epoca de la 1848*, în „Analele Universității București“, Istorie, an. XXIII, 1974, nr. 1, p. 25—40.

¹⁹ Ideea de dreptate socială, în cazul lui E. Poteca, revine cu insistență pînă și într-o lucrare cu caracter eminentemente religios, cum ar fi *Sfînta Scriptură pe scurt*, publicată în 1836 și reeditată în 1847; concepută ca un manual pentru seminarii, ea cuprinde o parte originală, anume constituită din comentariile sale la fiecare capitol, în care găsim idei sociale înaintate, elemente de critică la adresa boierimii și a condițiilor sociale ale vremii.

²⁰ Unul dintre cei care i-au adresat această învinuire a fost un alt cărturar monah, anume Naum Rîmniceanu; astfel, într-un concept de scrisoare, intitulat „Cuvînt tainic duhovnicește“, din ianuarie 1837, aparținînd acestuia, citim: „De această putredă socoteală (panteism, păgînitare, n.n.) să vede a fi și filosoful nostru cel de la Franța, Eufrosin, precum am văzut un cuvînt... într-o carte a lui Eufrosin“. Cf. *Biblioteca Academiei R. S. România*, Serv. Msse; Anexă la ms. grec nr. 1330, f. 143 v.

de ceilalți școlari din toate școlile Patriei“, ci și de toți „dregătorii politicești și duhovnicești cîți iubesc luminile științei“²¹, iar o altă traducere a sa, din anul următor, după Masillon, era destinată pentru „povața dregătorilor de obște“, pentru „folosul obștesc al națiunii rumânești“²². Același spirit va patrona și traducerea sa, în două volume, din anii 1853—1854, după o remarcabilă lucrare a abatelui Bossuet²³, traducere efectuată, ca și precedenta, după originalul francez.

În afara acestor lucrări tipărite, din epoca pașoptistă, ne-au rămas de la Eufrosin Poteca, din aceeași perioadă, și câteva lucrări în manuscris²⁴, între care o istorie a mănăstirilor din Țara Românească, integrată în istoria națională²⁵, pe care fostul dascăl de la „Sf. Sava“, spre sfîrșitul vieții, zadarnic a încercat să o publice.

Trebuie adăugat că, spre deosebire de unii dintre foștii colegi de la Sf. Sava, Fl. Aaron, S. Marcovici și alții, date fiind și preocupările sale administrativ-gospodărești de la Motru, precum și rigoarea pe care trebuia să și-o impună, ca egumen al acestei mănăstiri, Eufrosin Poteca va colabora numai sporadic la publicațiile vremii și cu texte nesemnificative²⁶, încurajînd, totuși, pe unele dintre ele, ca, de pildă „Universul“, apărut în 1845²⁷. În schimb, activitatea sa culturală și obștească va fi urmărită cu atenție de diferitele gazete românești, tot astfel, după cum, la 1848, cel chemat de revoluționari pentru a sfinți steagul revoluției — gest simbolic pentru prestigiul fostului dascăl de filosofie de la „Sf. Sava“ — nu este altul decît Eufrosin Poteca²⁸.

Angajat ca profesor de filosofie din anul 1843, ocupînd catedra deținută cu un timp în urmă de Eufrosin Poteca, un alt important dascăl de la „Sf. Sava“,

²¹ Vezi *Obiceiurile Israelitenilor și ale creștinilor...*, tălmăcite din grecește de Arhim. Motreanu Eufrosin Poteca, București, 1845, f. 21, numerotarea ns.

²² *Cuvintele Înțeleptului Masillon sau Petit Căreme, Mic Post*, tălmăcite și tipărite de Eufrosin Poteca, Arhim. Motreanu, București 1846, f. VI, numerotarea ns.

²³ Vezi /Bossuet/, *Vorbire asupra istoriei universale*, tălmăcită din franțuzește de Eufrosin Poteca, Arhimandrit și Egumen Mănăstirii Motru, t. I—II, Tipografia Mitropoliei, 1853—1854.

²⁴ Una dintre acestea, scrisă în 1833, a fost publicată de C. Rădulescu-Motru, sub titlul *Catehismul Mittel al lui Eufrosin Poteca*, în „Revista de pedagogie“, vol. X. (1904).

²⁵ Titlul exact al manuscrisului este: „Istoria monastirilor Valahiei sau faptele prinților domnitori Țării Românești, mai ales cele religioase, după rînduiala chronologică, începîndu-se de la Radu Negru Voevod pînă în zilele noastre, compusă într-acest chip de Eufrosin Poteca, Arhimandritul Motreanu, unul din mădularile Comisiei pentru cercetarea și înscrierea prin condiții a documentelor tuturor monastirilor dintr-acest prințipat al Valahiei“. Din această lucrare, G. Dem. Teodorescu, primul biograf al lui Eufrosin Poteca, a publicat doar „Prolegomena“ sau „Precuvîntare către cititori“, în *Viața și operele lui Eufrosin Poteca*, București, 1883, p. 35—42.

²⁶ Între altele, traduce fragmente din corespondența contelui de Ligne, în „Universul“, IV, 1848, p. 121—123; 129—130.

²⁷ Asupra acestuia, vezi N. Isar, *Două publicații din timpul revoluției de la 1848*, în „Revista de istorie“, t. 38, nr. 2, p. 196—206.

²⁸ Vezi, între altele, relatarea privind adunarea de la Craiova, organizată de administratorul districtului, Florian Aaron, în prezența lui E. Poteca, în „Naționalul“, I, 1848, p. 20; de asemenea, vezi și Gh. I. Moiescu, *Din corespondența Arhimandritului Eufrosin Poteca*, în „Mitropolia Olteniei“, an. X, 1958, nr. 11—12, p. 808.

Aug. Tr. Laurian, în cursul primei perioade de profesorat la „Sf. Sava“, se afirmă nu numai ca filosof ci și ca istoric, în anii 1845—1847, el redactînd, împreună cu Nicolae Bălcescu, cunoscutul „Magazin istoric pentru Dacia“, publicație științifică cu caracter militant de mare valoare în contextul începuturilor istoriografiei române moderne²⁹. Din anii profesoratului de la „Sf. Sava“, premergători revoluției de la 1848, datează și alte două lucrări de istorie, *Coup d'oeil sur l'histoire des Roumains*, în format de broșură³⁰ și *Discurs introductiv la istoria românilor*, publicat ca introducere la volumul de cronici muntene³¹.

Ca profesor de filosofie, pe linia curentului de influență franceză, cultivat la „Sf. Sava“ și de predecesorul său în acest post, A. Tr. Laurian traduce pentru elevii săi manualul de filosofie al lui Delavigne³², traducere semnificativă prin ea însăși pentru gândirea social-politică înaintată a cărturarului transilvănean; tot el este și traducătorul manualului de filosofie al lui W. Krug³³.

Ca și Fl. Aaron, în anii premergători revoluției de la 1848, Aug. Tr. Laurian va colabora cu articolele istorice și filosofice la gazetele aflate sub redacția unor colegi, la „Universul“ lui Iosif Genilie sau „Învățătorul satului“ condus de P. Poenaru.

Un alt profesor de la „Sf. Sava“ din grupul celor mai vechi, Simion Marcovici, cu studii de literatură la Pisa și Paris³⁴, dar și de matematică, din necesitate chiar profesor de matematică în Colegiu, în anii 1827—1828³⁵, a fost, cum se știe, nu numai un traducător neobosit din literatura franceză și engleză³⁶, ci și autorul unui cunoscut manual de retorică³⁷, destinat elevilor săi de la „Sf. Sava“, un manual conținînd idei social-politice înaintate pentru acea vreme, semnificative pentru gândirea autorului³⁸. S. Marcovici, într-o mai mare

²⁹ Vezi V. Netea, *Contribuția lui August Treboniu Laurian la înființarea și editarea „Magazinului istoric pentru Dacia“*, în „Cumidava“, 1969.

³⁰ Apărută la București în anul 1846.

³¹ Vezi *Cronicarii Țării Românești*, Tipografia Colegiului Național, 1846, t. I, p. 15—82.

³² Vezi /A/ Delavigne, *Manual de filosofie*, lucrat după programa Universității de la Paris din 1840..., tradus de A. Tr. Laurian, București, 1846, IV+217 p.

³³ *Manual de filosofie și literatură filosofică*, București, 1847.

³⁴ Vezi N. Isar, *România la studii în Franța (1800—1834)*, în „Analele Universității București“, Istorie, an. XVIII, 1979, p. 51—52; de asemenea, dintre lucrările mai vechi, Al. Marcu, *Un student român la Pisa și Paris către 1820: Simion Marcovici*, în „Revista istorică“, an. XV, 1929, nr. 1—3.

³⁵ Vezi, în acest sens, „Cuvîntul“ său la deschiderea școlii naționale, din 15 septembrie 1827, publicat în „Biblioteca românească“ de la Buda a lui Zaharia Carcalechi, pentru prima dată comentat, sub raportul definirii matematicii ca disciplină școlară, de matematicianul român Tr. Lalescu, într-un scurt articol, intitulat *Unul din primii profesori de matematică munteni: Simeon Marcovici*, în „Gazeta matematică“, XXIX, 1923—1924, p. 41—42.

³⁶ Vezi despre aceste traduceri, în contextul ideologiei sale, I. Verbină (= I. Pervain), *Simeon Marcovici, traducător și teoretician al problemelor sociale și literare*, în „Studii literare“, vol. IV, Cluj, 1949, p. 3—12.

³⁷ Vezi, *Curs de retorică*, de S. Marcovici, Profesorul acestui curs în Colegiul din „Sf. Sava“, București, 1834.

³⁸ Nu de mult s-au publicat părți din acest manual în antologia semnată de Mircea Frînculescu, *Retorică românească*, Edit. „Minerva“, București, 1981, p. 49—111.

măsură decît foştii săi colegi la studii în apus. Eufrosin Poteca și C. Moroiu, acesta profesor de drept în Colegiu, va fi un colaborator valoros al unor gazete sau reviste ale vremii, în care va publica importante articole cu caracter social-politic, menite a întregi imaginea gândirii lui social-politice.

În seria dascălilor literați din Colegiu se înscrie și Constantin Aristia, profesorul de franceză, traducător și el, ca și Marcovici, a numeroase lucrări din literatura franceză, cît și din cea italiană³⁹. Grec la origine, dar sincer atașat și integrat aspirațiilor de emancipare ale poporului român⁴⁰, fostul student al Universității Ionice, întemeiată de elenistul englez, Lordul de Guilford⁴¹, C. Aristia, va fi, în același timp, unul din primii traducători în limba română ai „Iliadei“ lui Homer⁴², încercîndu-și totodată pana ca poet, ca prozator sau autor dramatic⁴³.

Ca profesor de franceză în Colegiu, C. Aristia publică pentru elevii săi mai multe manuale de limbă și gramatică franceză⁴⁴, precum și o culegere de texte⁴⁵. Va colabora, ca și colegii săi, la presa vremii, încercînd să difuzeze și pe această cale unele din producțiile sale lirice sau din traducerile făcute, fără a elabora însă articole social-politice propriu-zise, meritînd a fi reținute.

Din seria dascălilor de limbă națională din Colegiu merită amintit aici unul din profesorii ardeleni aflat la „Sf. Sava“ din deceniul al treilea — primul, se pare, din seria dascălilor veniți din Ardeal și angajați în școală —, anume, Ioan Pop, autor al unui manual de gramatică publicat în anul 1848⁴⁶, avînd la bază lecțiile ținute în anii anteriori. Un asemenea manual, destinat claselor începătoare, prin conținutul său educativ-patriotic ne sugerează, în general, spiritul manualelor redactate de dascăli, fie ele și manuale altele decît de istorie sau filosofie, fie ele destinate unei instrucții elementare, și în acest sens analiza sa aici ni se pare semnificativă pentru multe alte manuale apar-

³⁹ Spiritul traducerilor sale este mărturisit încă în prima dintre ele, anume tragedia *Virginia* de Alfieri, pe care autorul o numește „materie patriotică“ și o dedică lui Iancu Văcărescu, un „rumân vrednic de strămoșii săi cu duhul“. Vezi *Virginia, tragedie în cinci acte*, tradusă de la Alfieri, de C. Aristia, profesor de declamație în Școala filarmonică și de limba franțuzească în Colegiul Sf. Sava, București, în Tipografia lui Eliad, 1836, p. II.

⁴⁰ Vezi în acest sens și observația lui D. Popovici *La littérature roumaine à l'époque des Lumières*, Sibiu, 1945, p. 76.

⁴¹ Vezi C. Aristia, *Printul român. Stanțe epice închinare românilor*, compuse de..., București, 1843, p. VI. Despre întemeierea Universității Ionice de către elenistul englez, vezi și N. Isar, *Deux correspondants de N. Rosetti-Rosnovanu: Coray et Guilford. Un lettre de Piccolo*, în „Revue des études sud-européennes“, t. VIII, 1970, nr. 2, p. 365—372.

⁴² Vezi Omer, *Iliada, Traduse de D. C. Aristia*, t. I, în Tipografia lui Eliad, 1837, LXIV+185 p.

⁴³ Despre el, în general, vezi Ana Maria Popescu, Alexandru Machedon, *Constantin Aristia*, Edit. Meridiane, 1967, 158 p.

⁴⁴ Vezi *Prescurtare gramatică franțuzească*, alcătuită de..., București, în Tipografia lui Eliad, 1835, 62 p.; *Abecedar franțuzesc*, alcătuit de... în Tipografia Colegiului Sf. Sava, 1839, I+96 p.

⁴⁵ Vezi *Culegere de lecții istorice, fizice și morale*, înșirate de D. J. Wilm și traduse de Serdarul C. Aristia, București, în Tipografia Colegiului Sf. Sava, 1839, 65 p.

⁴⁶ Vezi I. Pop, *Lecții de analiză logică*, București, 1848, ediția pe care o folosim aici.

ținând dascălilor de la „Sf. Sava”. Manual destinat în primul rînd elevilor mici, el este conceput înainte de toate ca un manual de educație etică și civică⁴⁷; în cea mai mare parte el cuprinde, sub formă de propoziții sau fraze, enunțate în vederea analizelor gramaticale cu elevii sau de către aceștia, tot felul de idei social-politice sau morale, unele culese din lucrările autorilor străini, altele constituind elaborările autorului însuși. Acesta din urmă nu se angajează, e drept, în comentarii asupra cuprinsului „exemplurilor sale”, dar simpla enunțare a lor e suficientă pentru a oglindi preferința sa pentru ideea cuprinsă în exemplul ales, precum și îndemnul dat elevilor pentru a reflecta asupra ei.

Numeroase exemple de propoziții îndeamnă la dragostea pentru patrie: „Rumânii sînt îndrăzneți și viteji”; „Patriotismul este o virtute publică”; „Ostașul cel îndrăzneț jertfește cu generozitate viața sa pentru patrie”; „Ale patriei nenorociri sînt și ale noastre”; „Nu este adevărată mărime pre pămînt decît numai în jertfirea de sine”⁴⁸. Patria, scrie Pop în alt loc, „este în centrul domesticilor noastre afecții, în suvenirul strămoșilor noștri, în amorul copiilor noștri, în împreunarea simțămîntelor noastre celor mai dulci și a interesurilor noastre celor mai scumpe”⁴⁹.

Critica bogăției și a celor bogați, pledoaria pentru egalitatea dintre oameni le găsim, de asemenea, enunțate în numeroase exemple: „Ce sîntem datorii a prețui mai mult decît bogățiile?: meritul și virtutea”; „Amăgirile desfrînărilor sînt mai puternice și prin urmare mai primejdioase în sînul mării-nămii și al bogăției decît în sărăcie și nenorocire”; „Mari și mici, bogați și săraci, nimeni nu scapă de moarte”⁵⁰ etc. Îndemnul la înțelepciune adresat conducătorului politic sau critica acestuia se conturează în astfel de exemple: „Pie-trele cele scumpe, ce lucesc pe o coroană, acoperă spini cu care aceea este cîptușită”; „Fericiți sînt împărații pe care-i iubesc populi lor”; „Amorul no-rodurilor este cea mai sigură pavăză a unei împărății”⁵¹ etc. Deosebit de numeroase sînt exemplele, destinate a fi obiect de analiză gramaticală, care oglin-desc îndemnul autorului la învățătură: „Omul poliit cultivează științele și meș-teșugurile”; „Neștiința este o boală”; „Studiul științelor, luminînd duhul, pre-gătește inima la virtute: deobște răspîndit și încurajate, ele contribuiesc la îndulcirea moravurilor, la fericirea individuală, la prosperitatea publică”⁵².

În privința surselor de inspirație, trebuie menționat că, în afară de M. A. Jullien de Paris, autor de largă circulație în cultura românească din prima jumătate a secolului al XIX-lea⁵³, I. Pop citează pe Benjamin Franklin⁵⁴,

⁴⁷ În ce privește condițiile tipăririi sale, v. *Arh. St. Buc.*, Min. Cultelor și Instr. Publice, Țara Românească, dos. 8313/1835, f. 1—3, 6.

⁴⁸ Cf. I. Pop, *Lecții de analiză logică*, ed. cit., p. 69, 76, 30, 105, 123.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 143.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 120, 122, 38.

⁵¹ *Ibidem*, p. 10, 104, 90, 76.

⁵² *Ibidem*, p. 66, 35, 170.

⁵³ Vezi N. Isar, *Les relations de N. Rosetti Roznovanu avec les érudits français et la culture française*, în „Revue roumaine d'Histoire”, t. XVIII, nr. 4, 1979, p. 700—702.

⁵⁴ Din acesta el traduce scurte fragmente (p. 181—182), după lucrarea lui M. A. Jullien de Paris, *Essai sur l'emploi du temps*, ed. 1829, p. 430—438; pen-tru Franklin, Jullien citează *Mémoires de Franklin*, Paris, 1828.

Bossuet, Racine, Fénelon, cu al său „Telemah“, Voltaire, precum și pe clasicii antici, între care Tacit și Tit Liviu, „cei mai mari istorici romani“⁵⁵.

Trebuie adăugat, însă, că, deși era înarmat cu un pătrunzător spirit critic, cum reiese și din analiza manualului său, spre deosebire de atîția alți colegi de la „Sf. Sava“, la care ne-am referit sau ne vom referi în continuare, I. Pop nu se va afirma și în presa vremii; va fi de altfel și cazul celorlalți doi profesori Pop din Colegiu, Al. Pop, profesorul de caligrafie, autor și el al unui manual de caligrafie, și Gh. Pop, profesorul de matematică și autoîr al unor manuale de matematică.

O figură reprezentativă pentru spiritul înaintat al colectivului de dascăli de la „Sf. Sava“ — comparabilă cu cea a lui Fl. Aaron și S. Marcovici, dintre cei la care ne-am referit deja — este aceea a profesorului de geografie și „hronologie“ din Colegiu, tot un transilvănean, anume Iosif Genilie. Ne referim la el și la manualele sale pentru că, deși s-a elaborat o serie de lucrări în vremea din urmă⁵⁶, totuși, în comparație cu Fl. Aaron sau P. Poenaru, de pildă, numele lui — ca și al lui I. Pop, la care ne-am referit — nu își află încă interesul corespunzător în literatura noastră istorică de specialitate. Manualele sale de geografie, cum indică reeditarea lor succesivă⁵⁷, au avut în epocă, ca și manualele de istorie ale lui Fl. Aaron, o circulație apreciabilă, corespunzînd unui larg interes în școală și în afara ei.

Arătînd că geografia are o oarecare influență morală asupra omului, I. Genilie conferă acestei discipline un caracter militant, așa cum relativ în aceeași epocă fuseseră concepute de alți cărturari discipline ca filosofia și istoria. Studiul geografiei este conceput de autor în strînsă legătură cu cel al istoriei, de unde și numele de „geografie istorică“ dat manualului său. Între altele, sînt comentate aici, pe larg, noțiunile de patrie și patriotism, de naționalitate („serioasa aplecare a cugetului și a inimii spre îmbunătățirea și fericirea patriei“); sînt relevate faptele de glorie ale strămoșilor, precum și datoriile urmașilor de a le urma pilda.

Un loc aparte își află în paginile manualelor concepția lui Genilie privind rolul învățării în cadrul mișcării de renaștere politică și socială a poporului român, în acest context fiind definite de el conceptele de „cultură“ și „civilizație“, afirmîndu-se în cele din urmă convingerea lui în inevitabilitatea progresului general al societății românești.

Dar opera de tipar a lui I. Genilie înglobează nu numai aceste remarcabile manuale de geografie, ci și cea mai mare parte din ziarul „Universul“, redactat de el în anii 1845—1848, în care a valorificat în bună măsură o serie de altele cunoștințe sau a reluat fragmente din texte publicate.

⁵⁵ Vezi I. Pop, *Lecții de analiză logică*, ed. cit., p. 66, 71, 44, 107.

⁵⁶ Vezi N. Isar, *Ideile social-politice ale lui Iosif Genilie, profesor la Colegiul național „Sf. Sava“ (1831—1852)*, în „Revista de istorie“, t. 28, 1973, p. 6, p. 1251—1262.

⁵⁷ Vezi *Geografie istorică, astronomică, naturală și civilă, a continentelor în general și a României în parte*, de Iosif Genilie, profesor de geografie și hronologie în Colegiul Național, București, 1835, Tipografia lui Eliade, XVI + 256 p., lucrare reeditată în anul 1855; *Prințipuri de geografie... pentru tinerimea școalelor publice*, București, 1841, IV + 82 p. reeditată în 1845, cu titlul: *Principe de geografie și astronomie sau începuturi de geografie politică, fizică și astronomică, pentru tinerimea școalelor publice*, din nou reeditată în 1847, iar apoi, după 1848, de 6 ori.

În domeniul disciplinelor școlare cu profil umanist, predate în Colegiu, un loc important revenea dreptului, predat în cadrul cursurilor speciale mai întâi de C. Moroiu⁵⁸, fostul student la Pisa, apoi și de C. N. Brăiloiu, Șt. Ferechide și Al. Racoviță. Contribuția acestora însă la acțiunea de redactare a manualelor școlare a fost minoră, așa după cum participarea lor la publicistica social-politică a epocii, la gazetele sau revistele vremii, a fost cu totul nesemnificativă. Sub ambele raporturi, mai ales sub cel de al doilea, mult mai importantă va fi activitatea desfășurată de generația următoare a profesorilor de drept de la „Sf. Sava”, încadrați după 1848 : C. Bosianu, Gh. Costaforu și mai ales V. Boerescu. Ar fi totuși de remarcat că efortul de elaborare a unor lucrări folosind procesului didactic poate fi constatat și la unii dintre dascălii mai vechi, la care ne referim, numai că lucrările lor au rămas în manuscris⁵⁹. Cît privește noua tipărire, în limba greacă și limba română, a Condiției lui Alexandru Ipsilante, de către C. N. Brăiloiu⁶⁰, cu siguranță că ea a fost folosită și în Colegiu la cursurile de drept.

În acțiunea de elaborare de manuale școlare un loc important l-au avut și profesorii de științe exacte, gândirea lor socio-politică putîndu-se însă afirma, prin forța lucrurilor, nu în paginile acestor manuale, ci, într-o oarecare măsură, cum va fi cazul lui P. Poenaru mai ales, pe calea colaborării la publicistica vremii. Spiritul înaintat care caracterizează activitatea dascălilor de științe umane este propriu în orice caz și celor de științe exacte, nu numai lui P. Poenaru, ci și lui D. Pavlid sau Gh. Pop, profesori care și-au desfășurat activitatea mai ales în intervalul premergător revoluției de la 1848.

Fără îndoială că s-ar putea discuta despre preferințele de ordin cultural, cu implicații pe plan socio-politic, pentru unele cărți traduse și autorii lor străini — cărți urmînd a servi ca manuale de matematici elevilor din Colegiu — dar aceste traduceri fie că este vorba de traducerea lui P. Poenaru, din 1837, după geometria lui Legendre, fie că este vorba de traducerile lui D. Pavlid⁶¹ sau Gh. Pop⁶², nu sînt concludente prin ele însele în ce privește orientarea socio-politică a traducătorilor. Concludentă, în acest sens, în orice caz, va fi colaborarea lui P. Poenaru la unele publicații tipărite în Tipografia Colegiului, una dintre ele, „Învățătorul satului”, luînd ființă din inițiativa sa și fiind redactată în primul rînd de el : numeroasele sale articole de popularizare științifică, unele dintre ele strecurînd idei și opțiuni social-politice înaintate, alcătuiesc o importantă parte a operei sale, care, alături de ampla și complexa lui activitate în sfera orga-

⁵⁸ Acesta a predat încă din 1825 cursuri de drept roman, iar după 1831 pentru prima dată, a predat cursuri de drept penal și comercial. Cf. A. Rădulescu, *Primele încercări de doctrină comercială în Țara Românească*, București, 1930, p. 4—5.

⁵⁹ Pentru analiza unuia din manuscrisele rămase de Ovid Stănciulescu, *Cercetări asupra regimului penitenciar din veacul al XIX-lea. Cu un studiu necunoscut al lui C. Moroiu*, Cluj, 1933.

⁶⁰ Vezi C. N. Brăiloiu, *Pravilnicească condiță a Domnului Alexandru Ioan Ipsilant V.*, Tipărită acum din nou grecește și rumânește..., București, 1841.

⁶¹ Traducător al lucrării lui Léfébure de Fourçy, *Elemente de trigonometrie*, București, 1850.

⁶² Traducător al lucrării lui Bézout Etienne, *Elemente de aritmetică*, București, 1850.

nizării învățămîntului național, sugerează gradul de implicare în mișcarea de emancipare social-politică a epocii, de aderență la ideile majore ale vremii.

Cum activitatea și ideile lui Petrache Poenaru au mai făcut direct sau indirect obiectul a numeroase cercetări, nu ne propunem să insistăm asupra lui; ar fi de reținut numai aici, că, alături de articolele publicate de el în presa timpului, și mai concludente în cazul său, ca texte de ideologie social-politică, rămîn numeroasele lui cuvîntări, date tiparului în diferite ziare sau reviste, despre acestea din urmă ca element important, uneori esențial, în sfera afirmării ideilor social-politice — în cazul lui Poenaru, ca și în cazul altor directori ai Colegiului, care i-au urmat, ca și al unor profesori de seamă —, urmînd a ne ocupa într-un studiu aparte.

Manuale sau diferite traduceri din literatura străină, prea puțin concludente însă pentru ideologia social-politică a autorilor, au elaborat și profesorii de la celelalte discipline din Colegiu: desen, limba greacă, limba latină, limba germană și mai ales limba franceză. Citindu-i, deci, pe C. Walenstein și I. M. Poenaru, pe Gh. Ioanid⁶³, G. Hill, A. Schweder, H. Buvelot,⁶⁴ J.A. Vaillant, este cazul să facem o mențiune specială asupra celui din urmă⁶⁵, cel mai cunoscut dintre dascălii francezi de la „Sf. Sava“ și cel mai prolific autor dintre ei⁶⁶. Deși pentru scurt timp profesor la „Sf. Sava“⁶⁷, Vaillant și-a legat numele de această instituție, a rămas mult timp în contact cu ceilalți dascăli de la „Sf. Sava“, precum și cu foștii elevi ai Colegiului, mulți dintre cei din urmă, în prealabil sau în paralel, trecînd, și prin pensionatul său particular înființat la București. Cum se știe, acest dascăl francez a aderat cu entuziasm la mișcarea de renaștere românească, în pe-

⁶³ Vezi Ioanid Georgie, Medelnicerul, *Gramatică de limba elinească, în trei părți, spre întrebuințarea claselor Colegiului național de la Sf. Sava*, București, Tip. lui Fred. Walbaum, 1843, 185 p., cu o prefață în care găsim afirmată credința autorului că răspîndirea învățăturilor constituie „singura nădejde a îmbunătățirii noastre“ (p. /VII/). Să relevăm, între altele, că profesorul G. Ioanid nu trebuie confundat cu omonimul său, librarul; primul este viitorul membru al Academiei Române și trăiește în perioada 1800—1888. Cf. P. Cornea, *O întreprindere editorială bucureșteană la jumătatea secolului al XIX-lea*, în „Revista de istorie și teorie literară“, 15 (1966), nr. 4, p. 668, nota 2.

⁶⁴ Vezi *Esercicii pentru învățătura limbii franceze*, compuse de H. Buvelot, profesor de limba franceză, și tradusă în românește de I. Popp, profesor de limba românească în Colegiul național Sf. Sava. În trebuința școlilor din „Sf. Sava, București, în Tipografia Colegiului Sf. Sava, 1847, 128 p., în care, între altele, remarcăm fragmentele traduse din J.J. Rousseau (p. 29—40), Barthélemy (p. 119—120) sau Fénelon (p. 14—18).

⁶⁵ Vezi Oltea Cudalbu-Slușanschi, *Contribution à la biographie et à l'oeuvre de J. A. Vaillant (1805—1886)*, în „Mélanges de l'école roumaine en France“, XIV, 1937—1938; despre rolul jucat de el în evenimentele de la 1840, vezi G. Zane, *Mișcarea revoluționară de la 1840 din Țara Românească*, în „Studii și materiale de istorie modernă“, vol. III (1963), p. 195—200, 206, 210, 216—218.

⁶⁶ Vezi J. A. Vaillant, *Grammaire vallaque, à l'usage des Français*, Buk., 1836, 142 p.; în această lucrare sînt rediate texte din Eliade (p. 132—139), Fl. Aaron („Istoria Valahiei“), p. 130; Idem, *Grammaire Roumaine à l'usage des Français*, Bukarest, 1840, 115 p.

⁶⁷ Vezi N. Isar, J. A. Vaillant și profesorii francezi din cadrul colegiului „Sf. Sava“ (1829—1848), în „Analele Universității București“, Istorie, an. XXI, nr. 2, p. 37—51.

rioadă premergătoare revoluției de la 1848 exercitând un anumit rol în direcția activizării spiritului revoluționar patriotic în țările române.

Întreaga operă didactico-științifică a dascălilor de la „Sf. Sava”, pătrunsă de un adânc spirit militant patriotic, în contact cu realizările științifice ale vremii, cu spiritul democratic european, și-a adus contribuția la formarea acelei remarcabile pleiade de revoluționari și cărturari români de la 1848, la pregătirea spiritelor pentru marile prefaceri ale societății românești, pe care avea să le anunțe revoluția română.